

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

«Корекція зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення»

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Наталія АНДРУСИК

Керівник:

Лілія РУДЕНКО,

доктор психологічних наук, професор

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Психолого-педагогічна характеристика старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	6
1.2. Особливості вираження фонетико-фонематичного недорозвинення у дітей старшого дошкільного віку.....	16
1.3. Сучасні підходи до розвитку зв'язного мовлення у закладах дошкільної освіти.....	19
РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ФФНМ.....	27
2.1. Опис методів і організація експериментального дослідження.....	27
2.2. Стан сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.....	35
2.3. Педагогічні умови розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.....	57
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ЛОГОПЕДА З ВИХОВАТЕЛЯМИ ТА БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ НА УСІХ ЕТАПАХ ЙОГО ПОДОЛАННЯ.....	65
3.1. Корекція порушень звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.....	65
3.2. Зміст роботи вихователів логопедичних груп з автоматизації правильної звуковимови в дошкільників з ФФНМ.....	68
3.3. Методичні рекомендації щодо розвитку зв'язного мовлення у дітей з ФФНМ.....	77
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТОК.....	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. Довгий період часу досліджувались проблеми дітей з фонетик-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ) на рівні фонетичних порушень та недорозвитку фонематичних процесів. Ця проблематика досить добре розкрита у дослідженнях В.В.Тищенко, Н.С.Гаврилової, Н.Г.Пахомової, М.А.Савченко. Однак у цієї категорії дітей спостерігаються деякі особливості засвоєння нових слів та введення їх у зв'язне мовлення. Діти з ФФНМ досить швидко збагачують свій словник новими словами, вони впізнають їх на зображеннях і в реальному житті, в залежності від етапу корекційної роботи з постановки звуку, можуть чітко і правильно їх вимовити. У той же час в активне мовлення нова лексика входить поступово. З одного боку такі труднощі виникають через особливості вибору слів для засвоєння, вони групуються за орфограмою, а не за лексичною чи тематичною схожістю. З іншого боку у вчителів-логопедів залишається небагато часу для повноцінного забезпечення саме останнього етапу корекційної роботи з виправлення порушень звуковимови, а участь вихователів та батьків виявляється недостатньо ефективною. Ця проблема є досить розповсюдженою не тільки серед дітей дошкільного віку, але саме цей період життя дитини є важливим для накопичення та систематизації словника, формування значеннєвого компоненту. Це й визначило вибір нами даного напрямку дослідження.

Система відносин дитини з батьками, особливості спілкування, способи та форми спільної діяльності становлять найважливіший компонент соціальної ситуації розвитку дитини. Досягнення корекційного ефекту в системі спеціальних занять з дітьми із ФФНМ, не гарантує таких же досягнень у реальній життєдіяльності дитини. Тому важливою умовою закріплення досягнутого на заняттях є активний вплив на батьків з метою зміни їхньої позиції та ставлення до своєї дитини, їхньої зацікавленості у швидкості та

якості подолання мовленнєвого порушення та розвитку особистості дитини, озброєння батьків адекватними способами комунікації.

Отже, допомога дітям із ФФНМ потребує комплексної психолого-педагогічної підтримки їхніх сімей, узгодженої роботи педагогічного колективу. Цілісна система комплексного психолого-педагогічного супроводу батьків дітей дошкільного віку з ФФНМ потребує вдосконалення. А проте, існує низка досліджень, які розкривають специфіку такої роботи з соціологічних, психологічних та педагогічних позицій.

У дослідженнях С.Ю.Коноплястої, Н.С.Гаврилової, О.П.Мілевської, О.М.Ткач ФФНМ сприймається, як несформованість звуковий і частково смисловий сторін мовлення.

ФФНМ у дітей передбачає тривалий термін навчання, за умов спеціалізованого дошкільного закладу. Під час корекційної роботи у дітей має відбуватися розвиток зв'язного мовлення, формування звуковимови, активізація та поповнення словникового запасу, як активного, так і пасивного, а також розвиток вміння граматично правильно висловлювати свої думки. Отже темою нашого дослідження є: корекція зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Мета: вивчення особливості розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичними порушеннями та організація комплексного психолого-педагогічного впливу.

Предмет дослідження: розвиток зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням

Об'єкт дослідження: особливості введення зв'язне мовлення дітей дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення нової лексики.

Завдання дослідження:

-аналіз теоретичних джерел стосовно корекції зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку з ФФНМ;

-розробка методики дослідження особливостей розвитку зв'язного мовлення у дітей з ФФНМ;

-формування корекційної програми та методичних рекомендацій для педагогів та батьків дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення

Практична цінність: програма може бути використана для підвищення ефективності наданої логопедичної допомоги та залучення педагогів та родини до корекційної роботи.

Наукова цінність: розроблено аналіз останніх досліджень українських науковців стосовно особливостей розвитку окремих аспектів мовленнєвої діяльності, зроблено аналіз результатів запропонованою нами методики обґрунтовані типи труднощів, які виникають у дітей з ФФНМ стосовно зв'язного мовлення.

Апробація: результати дослідження були представлені на конференції молодих науковців та вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вийшла стаття у Віснику Кам'янець-Подільського національного університету «Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ», а результати були представлені на передзахисті дипломної роботи.

Обсяг кваліфікаційної роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загалом, робота містить 99 сторінок, 6 схем та 5 таблиць.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки і рекомендації:

1. На основі розгляду психолого-педагогічної характеристики старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення можна зробити висновок, що цей стан є складною проблемою, що визначається не лише фізіологічними особливостями, але й впливом навколишнього середовища та недостатньою комунікативною підтримкою.

У цієї категорії дітей спостерігаються деякі особливості засвоєння нових слів та введення їх у зв'язне мовлення. Діти з ФФНМ досить швидко збагачують свій словник новими словами, вони впізнають їх на зображеннях і в реальному житті, в залежності від етапу корекційної роботи з постановки звука, можуть чітко і правильно їх вимовити. У той же час в активне мовлення нова лексика входить поступово. З одного боку такі труднощі виникають через особливості вибору слів для засвоєння, вони групуються за орфограмою, а не за лексичною чи тематичною схожістю. З іншого боку у вчителів-логопедів залишається небагато часу для повноцінного забезпечення саме останнього етапу корекційної роботи з виправлення порушень звуковимови, а участь вихователів та батьків виявляється недостатньо ефективною. Ця проблема є досить розповсюдженою не тільки серед дітей дошкільного віку, але саме цей період життя дитини є важливим для накопичення та систематизації словника, формування значенневого компоненту.

Зазначена інформація є важливою для розробки ефективних програм корекції та розвитку зв'язного мовлення у дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням.

2. За аналізом досліджень вчених, таких як А. Андрусина, Е. Данілавичюте, О. Ткач, М. Шеремет, В. Тіщенко та інші, визначено, що у дітей цієї категорії спостерігаються порушення як смислової, так і вимовної сторін мовлення. Зокрема, виявлено обмежений словниковий запас, порушення

вимови різних груп звуків, аграматизми та порушену звуко-складову структуру слів.

У дітей з ФФНМ наявні різні рівні мовленнєвої активності у використанні зв'язного мовлення, від повної байдужості до розгорнутих висловлювань до активного використання нових слів у щоденному мовленні. Порівняно із дітьми з нормотиповим мовленнєвим розвитком, діти із ФФНМ відстають у навичках зв'язного мовлення та мають труднощі у програмуванні та структуруванні висловлювань.

Особливу увагу приділено розповіді та переказу як ефективним методам для формування навичок зв'язного мовлення у старших дошкільників із мовленнєвими порушеннями. Показано, що переказ є більш доступним для цієї групи дітей порівняно із розповіддю, оскільки не вимагає творчого створення сюжету, але дозволяє акцентувати увагу на запам'ятовуванні та відтворенні змісту тексту.

У зв'язку з цим, важливо надавати спеціальну логопедичну допомогу дітям із ФФНМ для формування навичок зв'язного мовлення. Аналіз робіт вчених, зокрема О. Ткач та М. Шеремета, підкреслює необхідність удосконалення самостійного зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

3. Виправлення порушень звуковимови та активне збагачення словникового запасу дітей досить значною кількістю слів за визначеною орфограмою пришвидшує процес завоювання та формування активного контролю за використанням поставленого звуку. Інноваційні методи, такі як використання авторських казок чи дружніх рухів органів язика та пальців рук, забезпечують ігровий характер, інтерес дітей та позитивні емоції. Формування правильної звуковимови також успішно поєднується з використанням іграшок, що сприяє вивченню та покращенню мовленнєвих навичок через ігровий процес.

Наголошено на важливості щоденної співпраці вчителя-логопеда з вихователями та батьками. Застосування нетрадиційних методів та прийомів,

таких як використання казок, рухів під час гри та іграшок, робить заняття цікавими та ефективними для дітей. Завдяки цим методикам, формування правильної звуковимови виявляється привабливим та ефективним процесом, де діти навчаються через гру та подолання труднощів.

4. Дослідження було спрямоване на розроблення методики корекційного навчання для розвитку активізації використання зв'язного мовленнєвого спілкування дітей старшого дошкільного віку. Завдання дослідження включали аналіз активності використання мовленнєвого спілкування, взаємозв'язку з індивідуальними особливостями та взаємодії дітей у різних видах діяльності.

Методи, використані в ході експерименту, включали спостереження, бесіди, інтерв'ю, лабораторний експеримент, а також експериментальні завдання, спрямовані на вивчення активності використання зв'язного мовлення дітей у різних ситуаціях.

Отримані результати вказують на важливі аспекти взаємодії мовленнєвого спілкування дітей із ФФНМ у різних сценаріях діяльності, що може бути корисним для подальшого розвитку логопедичних методик та програм для цієї категорії дітей.

5. Результати, представлені у таблиці 2.1, свідчать про те, що активність у використанні зв'язного мовленнєвого спілкуванні з однолітками та дорослими може варіюватися в залежності від типу діяльності. Сюжетно-рольова гра, яка традиційно вважається ефективним мотиваційним контекстом для мовленнєвого спілкування, виявилася менш привабливою для деяких дітей, які віддавали перевагу іграм на самоті.

У взаємодії з оточуючим середовищем діти з ФФНМ виявляли значно меншу ініціативність у мовленні порівняно зі своїми однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком. Мовленнєву скутість дітей із ФФНМ виявлялося дуже важко регулювати у процесі організації діяльності, що свідчить про слабку довільність поведінки та функцій контролю. Велика частка дітей потребувала стимуляції та допомоги для використання нових засвоєних слів у спілкуванні.

Щодо активності використання зв'язного мовлення у спілкуванні, виявлено, що діти із ФФНМ в середньому проявляли 2,5 рази менше ініціативних висловів порівняно з дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком. Результати показали, що більшість дітей із ФФНМ виявили низький та середній рівні активності використання зв'язного мовлення у спілкуванні, що свідчить про важливість подальших досліджень у цьому напрямку.

6. Визначено, що дитячо-батьківські взаємини представляють складну проблему, оскільки вони суттєво впливають на соціальну адаптацію дітей з мовленнєвими порушеннями. Наголошено на важливості правильної поведінки батьків та вирішенні проблем формування методів міжособистісного спілкування в умовах подолання порушення .

Спрогнозовано, що своєчасне надання логопедичної допомоги може позитивно вплинути на розвиток дитини з ФФНМ, підвищити психолого-педагогічну компетентність батьків та сформувати позитивні емоційні зв'язки в сім'ї. Запропонована програма логопедичного супроводу, спираючись на принципи особистісно-орієнтованого підходу, гуманно-особистісного ставлення, комплексності, системності, діяльнісного підходу та конфіденційності, надає комплексний психолого-педагогічний вплив на швидкість подолання мовленнєвого порушення та формує традицію використання спілкування в сім'ї для розвитку зв'язного мовлення.

Програма орієнтована на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, створення сприятливого середовища для розвитку дитини та зміцнення взаємозв'язку між батьками та фахівцями.

7. У процесі логопедичної корекції порушень звуковимови у дітей старшого дошкільного віку виявлено, що взаємодія з батьками є ключовим елементом успішного вдосконалення мовленнєвих навичок дітей. Рекомендації та завдання, спрямовані на розвиток фонетико-фонематичних, лексико-граматичних та зв'язних мовленнєвих вмінь, виявилися ефективними завдяки впровадженню принципу єдності вимог, який передбачав присутність дорослого під час виконання завдань.

Важливо відзначити, що взаємодія логопеда з батьками включала не лише надання рекомендацій, але й можливість консультацій та уточнення деталей завдань через телефон або електронну пошту. Пам'ятки для батьків, залишені в "Куточку логопеда", виявилися ефективним інструментом для забезпечення інформаційного супроводу.

Отже, зазначимо, що розвиток зв'язного мовлення у дітей із ФФНМ вимагає спеціального навчання та корекційно-розвивальної роботи, яка має відбуватися як в умовах дошкільного навчального закладу так і вдома та включати різноманітні логопедичні заходи, спрямовані на виправлення та розвиток різних аспектів введення в активне мовлення новим слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А.(2010). Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. Київ: «Слово». 374 с.
2. Брушневська І. М. (2017) Дослідження сформованості пізнавальних процесів у дітей п'ятого року життя із ЗНМ. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. № 1 (350). С. 122–129.
3. Брушневська І. М. (2015)Корекційно-педагогічні проекти в роботі з дітьми з особливими потребами . І. М. Брушневська, О. Л. Цимбалюк. Логопед. Вип.8. С. 34-40.
4. Виготський, Л.С.(1999). Мислення і мовлення . 5. Видавництво «Лабіринт».С. 285
5. Гаврилова Н.С.(2011). Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс. 200 с.
6. Зайченко Г.(2011). Організація логопедичної роботи з дітьми із порушеннями аутичного спектра. Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. № 3. – С. 21-23.
7. Заплатна С.М.(202). Сучасний підхід до проблеми логопедичного обстеження дітей з недорозвитком мовлення. Педагогіка та методики: спеціальні Зб. наукових статей. Вип. II. Київ: Вид-во НПУ ім М.П. Драгоманова. С. 8-13.
8. Івахненко В. М. (2012).Корекція вад мовлення засобами театральної педагогіки . №7. С. 2-5.
9. Казачанська І. М.(2012). Подорож до лісової школи : корекц.-розвивал. арттерапевт. заняття. №7. С. 23-27.
10. Канарська М. В.(2013). Психотерапія в логопедичній практиці. № 5. С. 19-21.

11. Кисличенко В.А.(2011). Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення : дис. канд. пед. наук : 13.00.03. Київ. 208с.
12. Конопляста С.Ю. (2008). Розвиток дітей із вродженими незрощеннями губи та піднебіння. Теорія та практика: Монографія. Київ. НПУ імені М.П. Драгоманова. 287с.
13. Конопляста С.Ю., Сак Т.В.(2010). Логопсихологія: навч. посіб.; за ред. М.К. Шеремет. Київ: Знання. 293 с.
14. Кравцова І. В.(2018). Корекційно-розвивальної роботи з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка. 60с.
15. Логопедія. (2010) Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. За ред. М.К.Шеремет. Київ: «Слово». 672 с.
16. Кудряченко О. С.(2017). Логопедичні картки як засіб корекції порушень структури мовлення . № 5. С. 7-11.
17. Кудярьська Т. Р.(2011). Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти . № 8. С. 17- 18.
18. Кудярьська Т. Р.(2011). Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти . № 8. – С. 17- 18.
19. Кудярьська Т. Р.(2012) Врахування структури дефекту під час організації корекційної роботи. № 2. С. 2-4.
20. Логопедія : підручник (2010). М-во освіти і науки України ; за ред. М. К. Шеремет. 2-ге, перероб. та допов. Київ : Слово, 664, [1] с.
21. Логопедія. Підручник.(2010) За ред. М.К.Шеремет. К.: Видавничий Дім "Слово", 376 с.
22. Малярчук А.Я.(1997) Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. Київ.
23. Марченко І. С. (2015). Педагогічні заходи з формування комунікативної поведінки дітей із дизартрією при ДЦП : навч.-метод. посіб.

Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т корекц. педагогіки і психології. 2-ге вид. Київ : Слово. 75 с.

24. Марченко І. С. (2015) Спеціальна методика розвитку мовлення : логопед. робота з корекції порушень мовлення у дошкільників : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. 3 -є вид., перероб. і допов. Київ : Слово, 307 [1] с.

25. Мовчан Н. М. (2011). Робота з дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Вип. 3. С. 26-30.

26. Омельченко І. М. (2017). Принципи реалізації програми «Розвиток мовлення» з молодшими школярами із затримкою психічного розвитку. Джерело педагогічних інновацій. Інклюзивна освіта: досвід, ресурси, проблеми. Харків : Харківська академія неперервної освіти. С. 18-23.

27. Пінчук Ю.В., Циба Л.Л. (2007) Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л'. Київ : КНТ.

28. Радецька В. Й. (2011). Формування фонематичних навичок у дітей з мовленнєвими вадами. Вип. 1. С. 23-29.

29. Рібцун Ю. В. (2010) Методичні рекомендації щодо формування фонетико-фонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. Український логопедичний вісник. Вип. 1. С. 72–81.

30. Рібцун Ю. В. (2007). Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. К. Вип. 4. С. 95–103.

31. Рібцун Ю. (2010) Підготовча робота з корекції мовлення в молодшій логопедичній групі для дітей із ЗНМ. Особлива дитина: навчання та виховання. Вип. 1. С. 30-33.

32. Савченко М.А. (1983). Методика виправлення вад вимови у дітей. Київ : Рад. шк..

33. Соботович Є. Ф. (2008). Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Теорія і практика сучасної логопедії. Вип. 1. Київ : Актуальна освіта. С. 7–35.

34. Соботович Є.Ф.(2015) Вибрані праці з логопедії. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 308 с.
35. Соботович Є.Ф.(2002). Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. Дефектологія, №3.
36. Теорія і практика сучасної логопедії (2017) Збірник наукових праць: Вип. 4. К. Актуальна освіта. С. 3-18.
37. Тищенко В.В.(2009) Рібцун Ю.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. Київ : «Літера». 128 с.
38. Тищенко В.В. (2013) Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака. Вип. XXIII в трьох частинах, частина 2. Серія: соціальнопедагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори. С.260-268
39. Тищенко В.В.(2012) Методика формування ймовірного прогнозування в мовленнєвій діяльності дошкільників із ЗНМ. Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19.Корекційна педагогіка та психологія. Вип.21. С.266-271.
40. Ткач О.М. (2019).ЛОГОПЕДІЯ: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення. Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Аксіома». 356с.
41. Трофименко, Л.І. (2011). Формування орієнтування на слово як одиницю мови у дошкільників із ЗНМ. Дефектологія. №4. С. 35– 38.
42. Трофименко, Л.І. (2014). Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 72 с.
43. Шеремет М. К. Логопедія. (2010) Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. За ред. М. К. Шеремет. К. : Видавничий дім «Слово», 672 с

44. Шукшина Л. М. (2015). Художня література - важливий засіб розвитку та корекції мовлення . Вип. 8. С. 24-30.
45. Bever T.G. (1970). The cognitive basis for linguistic structures .Cognition and the Development of language. New York.
- 46.
47. Banaszekiewicz A. Rozwój sprawności językowych w ontogenezie. *Surdologopedia: teoria i praktyka* / red. E. Muzyka-Furtak. Gdansk : Harmonia Universalis, 2015. S. 97–111.
48. Fisher S. E. & DeFries J. C. Developmental dyslexia: Genetic dissection of a complex cognitive trait. *Nature Reviews Neuroscience*. 2002. Issue 3(10). P. 767–780.
49. Hall P. The occurrence of developmental apraxia of speech in a mild articulation disorder: a case study. *Journal of Communication Disorders*. 1989. No 22. PP. 265–276.
50. Hodge M. Assessment of developmental apraxia of speech: a rationale. *Clinics in Communication Disorders*. 1994. Vol. 4(2). PP. 91–101.
51. Jauer-Niworowska O., Kwasiborska J. *Dyzartria : wskazówki do diagnozy różnicowej poszczególnych typów dyzartrii*. Warszawa : Komlogo, 2015. 48 s.
52. Jurkowski A. *Ontogeneza mowy i myślenia*. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1975. 232 s. (Biblioteka psychologiczna).
53. Shriberg L. D., Kwiatkowski J. & Mabbie H. L. Estimates of the prevalence of motor speech disorders in children with idiopathic speech delay. *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2019. Issue 8. PP. 679–706.
54. Shriberg L. D., Strand E. A., Jakielski K. J. & Mabbie H. L. Estimates of the prevalence of speech and motor speech disorders in persons with complex neurodevelopmental disorders. *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2019. Issue 8. PP. 707–736.
55. Stecko E. *Zaburzenia mowy u dzieci-wczesne rozpoznawanie i postępowanie logopedyczne*. Wyd. UW, 1994.

56. Wczesna profilaktyka zaburzeń mowy / red. J. Rządki ; Fundacja Na Rzecz Dzieci z Zaburzeniami Mowy, Wyd. LINEA, 1995.